

Մասիս լեռան մասին արաբական գրոյցը

Ա. ՏԵՐ ԴԵՒՈՆԻԵԱՆ

Հայկական լեռնաշխարհի խորհրդաւոր բարձունքը՝ Մասիս լեռը դարերի ընթացքում նիւթ է դարձել բազում գրոյցների, որոնց շարքում իր ուրոյն տեղն ունի արաբ մատենագրութեան էջերում դեռ Ժ. դարից պատմուող այն հետաքրքրական աւանդութիւնը, ուր Մասիս լեռան հետ միացւում է Արաքսի մասին գրոյցը:

Մասիսը քաջ յայտնի էր արաբներին, որոնք Մեծ Մասիսը կոչում էին Հարիս, իսկ Փոքրը՝ Հուայրաս (Հարիսիկ): Ըստ Ժ. դարի աշխարհագրագէտ Իսթախրիի «Դարիլի (Դուլինի) մօտ կայ մի մեծ լեռ, որը կոչւում է ալ-Հարիս. սրա գագաթը բարձրանալ հնարաւոր չէ, բարձրութեան եւ ճանապարհի դժուարութեան պատճառով, իսկ ձիւնը նրա վրայ միշտ կայ: Նրանից ցածր կայ մի փոքր լեռ, որը կոչւում է ալ-Հուայրաս: Հարիսից են բխում (այդ երկրի) բազում ջրեր եւ նրա վրայ են փայտ կտրելու (ամստառնը) եւ որսատեղերը: Ասւում է, որ այս կողմերում նրանից աւելի բարձր լեռ չկայ» (1):

Նոյն դարի աշխարհագրագէտ Իպն Հաուկալը արդէն մի հետաքրքրական գրոյց է հաղորդում Մասիս լեռան եւ Արաքս գետի մասին: «Սա ալ-Ռասն է եւ բարձրեալն Ալլահը յիշել է (Ղուրանում) նրա ժողովրդի եւ նրա նկատմամբ իր արածը: Եթէ մէկը կարողանայ ուշադիր նայել անցնելով նրա երկու կողմերով՝ Վարսան (Վարդանակերտ) քաղաքից դէպի վերեւ եւ դէպի վայր, ապա կը տեսնի քաղաքների աւերակներ, որոնք քանդուել են, փլուել, մի քանիսը խորտակուել եւ գլխիվայր շուռ են եկել, հաստատուելով

1) Bibliotheca Geographorum Arabicorum, I, 191.

բարձրեալն Ալլահի խօսքերը՝ Ադն ու Սամուդը եւ ալ-Ռասի բնակիչները, բազում սերունդներ կան նրանց եւ մեր միջեւ: Բոլորին օրինակներ տուեցինք եւ բոլորին կործանման ենթարկեցինք» (2):

Ժ. դարի աշխարհագրագէտ Մուկատտաւին նոյն բանը կրկնելով աւելացնում է, որ Հարիսը եւ Հուայրասը Թաիֆից (Արաբիայից) են բերուած.

«Հարիսը մասմեռական երկրներում բարձր լեռ է եւ որի գագաթը ոչ ոք կարող է բարձրանալ: Ասում են, որ նա Հուայրասի հետ միասին Թաիֆի լեռներից էր, իսկ ալ-Ռաս գետի վրայ եղել է հազար քաղաք, որոնք այժմ նրանց երկուսի տակ են գտնւում» (3): Այս դրոյցը քաջ ծանօթ է նաեւ նոյն դարի մատենագիր Մասուտիին, որը, ի միջի այլոց, յիշում է այն:

ԺԳ. դարի նշանաւոր աշխարհագրագէտ Եադուտը ի մի բերելով եղած դրոյցները, իր աշխարհագրական բառարանի մէջ Մեծ եւ Փոքր Մասիսների մասին գրում է.

«Հայաստանի մէջ երկու լեռներ են, որոնց վրայ են գտնւում Հայաստանի թագաւորների շիրմները իրենց դանձերով: Ասում են, թէ Բլինիաս իմաստունը կախարդել է այդ լեռները, որպէսզի մարդիկ չկարողանան վերել բարձրանալ: Մատաինին ասում է, որ Հարիսը եւ Հուայրասը, որոնք Դարիլի (Դուինի) մօտ են գտնւում, իրենց անունն ստացել են Հուայրաս Իպն Օդապայից եւ Հարիս Իպն Ամրուից, որոնք Սալման Իպն Ռապիայի հետ Հայաստան են եկել եւ նրանք առաջինն են, որ մուտք գործեցին այդ լեռները, որոնք կոչուեցին նրանց անուններով:

«Իպն ալ-Ֆաքիհը պատմում է, թէ Հայաստանում Արաքսի եզերքին հազար քաղաք կար եւ Ալլահը նրանց ուղարկեց մի մարդարէ Մուլսէս կոչուած (բայց ոչ Ամրանի որդի Մուլսէսին), որպէսզի նրանց իր հաւատքին հրաւիրի: Բայց նրանք մերժեցին ու քարկոծեցին նրան եւ նրա հրամանն անստատեցին: Նա էլ անիծեց նրանց եւ Ալլահը նրանց վրայ շրջեց Հարիսն ու Հուայրասը եւ ասում են, թէ այդ բնակիչները թաղուած են նրանց տակ» (4):

Սրա շարունակութիւնն է Եադուտի մի ուրիշ հատուածը Արաքսի մասին. «Պատմում են, թէ ալ-Ռասի շուրջը հազար քաղաք

2) Opus Geographicum auctore Ibn Hauqal. Lugd. Bat., 1938, II, 345.

3) Bibl. Geogr. Arab., III, 380.

4) Jacut's Geographisches Wörterbuch, Leipzig, 1924, II, 183. Հ. Նալբանդեան, Արաքսկամ ագրիքները Հայաստանի եւ հայերի մասին, Երևան, 1965, էջ 51:

դոյութիւն ունէր: Ալլահը նրանց ուղարկեց Մովսէս անունով մի մարդարէ, որը տարբեր է Ամրանի որդի Մովսէսից: Սա հրաւիրեց նրանց Ալլահի հաւատքին, բայց նրանք չհաւատացին նրան, ուրացան եւ դէմ դնացին նրա հրամաններին: Այդ ժամանակ մարդարէն անիծեց նրանց եւ Ալլահը Հարիսն ու Հուայրասը փոխադրեց Թաիֆից դէպի Առան եւ նրանց տակ թաղուեցին ալ-Ռասի բնակիչները»: Ապա Նադուտը աւելացնում է.

«Ալ-Ռասը ոռոգում է Պալասաջանի դաշտային շրջանը, որը երկարում է դետի ափերի վրայ, սկսելով Պարզանդից դէպի Պարզա երկարող գծից մինչեւ ծովը եւ ընդգրկում է Վարսանը (Վարդանակերտ) եւ Պալասկանը: Այդ դաշտային շրջանում հինգ հազար դիւղեր կային եւ այժմ մեծ մասամբ աւերակ են, միայն պատերն ու շէնքերը մնում են տակաւին եւ չեն այլայլուած հողի ընտիր որակի շնորհիւ: Ասում են, թէ ալ-Ռասի մարդիկ սերած են Գողիաթից եւ բնաջնջուեցին Դաւթի ու Սողոմոնի ձեռքով, երբ դադարեցին հարկ վճարելուց: Գողիաթն էլ սպաննուել է Ուրմիայում» (5):

Մասիս լեռան ու Արաքսի մասին այս արաբական զրոյցը երկու աղբիւր ունի՝ հայկական եւ արաբական, որոնց միաձուլումից է առաջացել:

Մասիսը հնագոյն ժամանակներից զրոյցների նիւթ է դարձել Հայաստանում: Մովսէս Խորենացու մօտ յիշում է, որ Հայոց Տիգրան արքան Մարաց թագաւոր Աթահակին յաղթելուց յետոյ, նրա առաջին կնոջ Անոյին դերիների հետ միասին բնակեցնում է Մասիս լեռան մերձակայքում. «Բայց վերը յիշուած Անոյը կնոջ իր որդիներով հանգիստ բնակեցնում է Մեծ լեռան փլուածքի վերջում: (Այս փլուածքն, ասում են, առաջ է եկել մի ահագին երկրաշարժից. այս բանը պատմում են այն մարդիկ, որոնք Պտղոմէոսի հրամանով ընդարձակ ուղեւորութիւններ կատարելով, ասպարէզներով չափեցին մարդկանց բնակութեան տեղերը, մասամբ նաեւ ծովը եւ անբնակ վայրերը Այրեցեալ դօտուց մինչեւ Գիմիւռն): Իսկ Անոյին սպասաւորներ տալիս է նոյն այն մարդկանցից, որ լեռան ստորոտում բնակուեցին» (6):

(Բայց զնախասացեալ կինն Անոյը բնակեցուցանէ որդւովք

5) Jacut, II, 778. Նալբանդեան, Արաբական աղբիւրները, էջ 69:

6) Մովսէս Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն, քաղաք. Ստ. Մալխասեանի, Երեւան, 1940, Գիրք Ա., գլուխ Լ.:

իւրովք յանդորրութեան սպառուածի փրածին Մեծի լերինն: (Զորմէ լեալ ասն յահադին իմն շարժմանէ, զոր պատմեն՝ որք բազմաշրջութեամբ հրամանաւ Պտղոմեայ ասպարիսօք զքնակութիւնս մարդկան չափեցին, այլ եւ մասն ինչ դժով եւ զանքնակս յայրեցածէն մինչեւ ցֆիմիւտոն): Իսկ Պաշտօնեայ տայ Անուշայ ի նոյն Մարաց որ առ ոտամբ լերինն բնակեցան) (7):

Ապա խորենացին աւելացնում է, որ իր պատմածը վերաբերում է այն վիշապներին, որոնք ասլըում են Ագատն ի վեր Մասիսի վրայ:

Մովսէս խորենացու մօտ յիշուած է այն ահադին երկրաշարժից առաջացած փրկածքը Մեծ լերան (Մասիսի) լանջին, որը արաբական զրոյցի մէջ վերածուել է հազար աւերակ քաղաքների, որոնց Մեծ եւ Փոքր Մասիսները ծածկել են: Մասիսը եւ նրա շրջակայքը միշտ էլ ենթակայ են եղել ուժեղ երկրաշարժերի եւ հրաբխային ժայթքումների, որոնցից վերջինը տեղի է ունեցել 1840 թուին, կուլ տալով Ակոռի դիւղը եւ Ս. Յակոբի վանքը: Բնականաբար այսպիսի ահադին երկրաշարժեր եղել են նաեւ հնագոյն ժամանակներում, որոնց հետեւանքով շատ բնակավայրեր կուլ են դնացել: Խորհրդաւոր լեռը իր քաջերի միջոցով խլում էր մարդկանց եւ տանում ոչնչացնում: Հայոց արքայ Արտաշէսը անիծելով իր Արտաւազդ որդուն, ասում է.

«Եթէ դու յորս հեծցիս յԱգատն ի վեր ի Մասիս, զքեզ կալցին քաջք, տարցին յԱգատն ի վեր ի Մասիս, անդ կայցես եւ զլոյս մի տեսցես» (8):

Խորենացու մօտ յիշուած յոյն նշանաւոր աշխարհագրագէտ Պտղոմէոս Կլաւտիոսի փոխարէն Եաղուտը տալիս է Բլինիաս իմաստունի անունը: Վերջինս յունարէն Աբդոնիոս անունան աղաւաղումն է, որի էութիւնը դեռ ճշդուած չէ (9): Այս անուամբ մահմետական մատենադրութեան մէջ յայտնի է երկու անձնաւորութիւն՝ Աբդոնիոս Պերգացին (200 Ն. Ք.) եւ մի իմաստուն, որի անձնաւորութիւնը յայտնի է դարձել Աբդոնիոս Կապադովկիացու (Ա. դար Ն. Ք.) մասին դոյութիւն ունեցող յունական աւանդութեան չնորհիւ: Արաբ մատենագիրները այս աւանդական անձնաւորու-

7) Մովսէսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց, Եջմիածին - Տփլիս, 1913, Գիրք Ա., գլուխ Լ. (ԼԱ.):

8) Խորենացի, Գիրք Բ., գլուխ ԿԱ.:

9) M. Plessner, Balinus, Encyclopédie de l'Islam, t. I, Leyde - Paris, 1960, p. 1024.

թիւներին կոչում են իմաստուն (հաջիմ) եւ թախմանների տէր : Ըստ Եազուտի այս Բիւնիսաը Պարսից Կաւատ արքայի հրամանով կախարդել էր նաեւ Վանայ լիճը, այնպէս որ մինչեւ այսօր տարւայ մէջ տասը ամիս այնտեղ ձուկ չի լինում (10) :

Մասինը կամ Արարատը հին աշխարհում ծանօթ լեռ էր եւ մանաւանդ Աստուածաշնչում, ուր յիշում է, որ Ասորեստանի Սենեքերիմ թագաւորի որդիները՝ Ադրամելէք եւ Սարասար «գնացին փախստական ի Հայս յերկիրն Արարատայ» (11) :

Հայաստանում Մասինը յայտնի էր որպէս վեհանիստ եւ ահազդու լեռ : Վաղարշապատում եկեղեցիների շինարարութեան ժամանակ իր «խողացեալ» վիճակից Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով նոր բուժուած Տրդատ արքան անձամբ հսկայական քարեր բերեց Մասին լեռան վրայից. «Եկաւ թագաւորը հրաժեշտ խնդրեց Սուրբ Գրիգորից եօթնօրեայ ճանապարհ գնալու բարձր լեռ Մասինն ի վեր : Այնտեղ լեռան գլխից առնելով կարծր, անտաշ, անկոփ, խոշոր, ծանր, երկայն, հաստ եւ մեծամեծ քարեր, որոնցից մէկը ոչ ոք չէր կարող շարժել, թէկուզ եւ մարդկանց բազմութեան հետ : Արդ, հսկայազօր թագաւորը հայկաբար վերցնելով ութ քար, դրեց իր թիկունքի վրայ եւ բերեց տաճարների վկայարանները» (Եւ եկն թագաւորն խնդրեաց հրաժեշտ ի Սրբոյն Գրիգորէ եօթնօրեայ ճանապարհ կալեալ ի վեր ի բարձր լեռուն ի Մասին : Եւ անտի ի գլուխոյ լեռնէն առեալ վէմս արաստոյս, անտաշս, անկոփս, յաղթս, ծանոռնս, երկայնս, ստուարս եւ մեծամեծս, որ զմի մի ոչ ումեք լինէր հնար, թէ եւ դիպելոյ բազմութեան ի մարդկանէ՝ զայն շարժել, արդ՝ առեալ սկայազօրն հայկաբար զութ արձանն՝ ի վերայ իւրոյ թիկանցն զայն դնէր եւ ըստանձնեալ բերէր ի վկայարանս տաճարացն) (12) :

Մասին լեռան մասին հայկական զրոյցը անցնելով արաբական միջնադարը, լրացուել է նոր նիւթերով : Ելնելով Արաբսի արաբական *الرسا* ալ-Ռաս (արտասանւում է առաս) ձեւից, արաբները այն կապել են Ղուրանի որոշ նիւթերի հետ, որտեղ նոյն անունն է յիշում : Սօսելով Ալլահի ուղարկած մարգարէներին ամբարիշտ մարդկանց կողմից չընդունուելու մասին, Ղուրանում ասւում է .

10) Jacut, I, 513.

11) Եւ. Լէ, 38:

12) Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, էջմիածին-Տիֆլիս, 1909, պարբերութիւն 787:

«Նոյի ժողովուրդը, ալ-Ռասի մարդիկ (اصحاب الرس) Սամուտը (دواد) Ատը (دع) փարաւոնը եւ Ղովտի եղբայրները, բոլորը սուտ հանեցին մարգարէներին» (13) :

Այս ասուած է նաեւ. «Իսկ Նոյի մարդկանց, երբ առաքեալներին սուտ հանեցին, խեղդեցինք եւ այս բանը օրինակ դարձրինք մարդկանց համար եւ մեծ տանջանք տուեցինք անիրաւաներին. Ատն ու Սամուտը եւ ալ-Ռասի մարդիկ, բազում սերունդներ կան նրանց եւ մեր միջեւ, բոլորին օրինակներ տուեցինք եւ բոլորին կործանման ենթարկեցինք» (14) :

Ատը եւ Սամուտը (ինչպէս նաեւ ալ-Ռասի մարդիկ) Աբաբական թերակղզու հնազոյն ցեղերից են (15), որոնցից Սամուտը յայտնի էր ոչ միայն Հին յոյներին, այլեւ ասորեստանեան արձանագրութիւններում է յիշուած : Ըստ մահմետական աւանդութեան Ալլահը ժամանակին առաքեալներ է ուղարկել այս ցեղերին (16), սակայն նրանք չեն հաւատացել նրանց եւ թշնամացել են եւ Ալլահը զայրացած ոչնչացրել է նրանց : Իսկ Ղովտը Ղուրանում մեծարւած առաքեալ է եւ Մուհամմէտ մարգարէն նրա ու Սողոմի ժողովրդի միջեւ եղած հակասութեան մէջ տեսնում էր իր եւ Մեքքայի հակառակորդների միջեւ եղած թշնամութեան զուգահեռ : Նոյը նոյնպէս Ղուրանում համարուած է մեծ առաքեալ, որի սիրոյն Ալլահը թերահաւատներին մեծ պատիժ էր հասցրել :

Ղուրանի յիշած այս ամբարիշտ ցեղերի կրած պատիժը, ի հարկէ, որպէս զուգահեռ, յիշեցնում է Մասիս լեւան պատժիչ հանգամանքը (ամբարիշտ Արտաւազդին պատժեցին Մասիսի քաջքերը), սակայն արաբները, ելնելով Արաքսի արաբական ալ-Ռաս ձեւի եւ Ղուրանում յիշուած նոյնանուն ցեղի ձեւական նմանութիւնից, եղբակացնում են, որ Ղուրանի խօսքերը հենց Արաքսի մասին են, իսկ այնտեղ յիշուած ցեղը Հայաստանում է ապրել Արաքսի ափին եւ իր պատիժը կրել է Մասիս լեւան միջոցով :

Այստեղ պէտք է աւելացնել, որ պատժիչ տարերային ուժ էր համարւում ոչ միայն Մասիսը իր երկրաշարժերով ու հրաբուխներով, այլեւ հենց ինքը յորդառատ Արաքսը իր ողողումներով եւ հունի յաճախակի փոփոխմամբ : Յիշենք այդ մասին հոռմէացի մեծ

13) Ղուրան, 50, 12:

14) Նայմը, 25, 40:

15) Shorter Encyclopaedia of Islam, Leiden, 1953, p. 23.

16) Ph. Hitti, History of the Arabs, London, 1958, p. 30.

բանաստեղծ Վիրգիլիոսի նշանաւոր խօսքերը Արաքսի մասին, որ-
պէս կամուրջ չհանդուրժող գետ (17) :

«Եւ Երասխայն ի կամրջաց ըմբոստ հունք» (18) :

Եազուստի այն տեղեկութիւնը, թէ Մասիս լեռան կատարին
Հայոց Թագաւորների գերեզմանները կային իրենց գանձերով, ըստ
Երեւոյթին, իւրատեսակ ակնարկ է Նոյեան տապանի մասին, թէեւ
Մասիսի տապանակիր լինելու հանգամանքը Բագրատունեաց ժա-
մանակաշրջանից առաջ Հայ պատմիչները չեն յիշում, իսկ Փաւստոս
Բիւզանդի մօտ յիշուած Սարարատը (Արարատը) (19) Հարաւային
Հայաստանի Կորդուք գաւառի լեռներից է, որն արաբների մօտ
Ջուտի է կոչւում :

Ուշ շրջանում Մասիս լեռան հետ է կապւում նաեւ Մծբնայ
Ս. Յակոբի պատմութիւնը, ըստ որի, նա բարձրանում էր լեռն
ի վեր տապանը տեսնելու, բայց յոգնելով քնում է եւ հրեշտակը
երազում նրան յայտնում է, որ տապանից մի կտոր արդէն նրա
մօտ է : Ս. Յակոբ Մծբնացին վերցնում է այդ կտորը եւ իջնում
Ժողովրդի մօտ : Ահա այս զրոյցի արձագանգը երկար դարեր յե-
տոյ պատմութեւում հասել է մինչեւ մեր օրերը : Մեր դարի սկզբին
Հ. Աճառեանը Մասիս լեռան վրայ քրդերից լսել է մի աւանդու-
թիւն հետեւեալ բովանդակութեամբ. Շատ տարիներ առաջ Մասի-
սի այս կողմերը, ուր Ս. Յակոբի վանքն է եղել, կոչուել է Լութ,
իսկ գիւղը՝ Ախուրի : Այստեղ ապրելիս են եղել չար եւ ամբարիշտ
մարդիկ, որոնցից փախչելով Յաղուբ մարգարէին բարձրացել է Մա-
սիսն ի վեր տապանը գտնելու : Տեսնելով վերելքի ժամանակ նրա
կրած չարչարանքները, հրեշտակը մի կտոր բերեց տուեց նրան :
Այդ ժամանակ Աստուած բարկանալով Լութի բնակիչների վրայ,
հրաբուխի միջոցով Ախուրին մոխիրի վերածեց (20) :

Ի հարկէ այստեղ ակնյայտ է 1840 թուականի երկրաշարժի
ու հրաբխի ժամանակ Ակոռի գիւղի կործանման արձագանգը : Այ-
սուհանդերձ, հնից եկող խաւը պարզ կերպով երեւում է յիշեալ

17) Հ. Ս. Եփրեկեան, Բնաշխարհիկ բառարան, Վեմտիկ, 1907, էջ 659 :

18) Պ. Վիրգիլիայ Մ. Եմէական, քարգմ. Հ. Ե. Վ. Հիւրմիւրեան, Վե-
մտիկ, 1845, Գիրք Ը., 1090 :

19) Փաւստոսի Բիւզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Վեմտիկ, 1933,
գլխ. Գ., գլուխ Ժ. :

20) Հ. Աճառեան, Մծբնայ Ս. Յակոբը Մասիսի բլուրի մէջ, Բաղաւեր,
Փարիզ, 1903, էջ 61-62 :

զրոյցի մէջ: Յաղուբ (Յակոբ) մարգարէն հալածւում է եւ Մասիս լեռան միջոցով վրէժ է լուծւում Լուծի (Ղովտի) ժողովրդից, այսինքն Սողոմ-Գոմորից:

Ինչպէս տեսանք, այս զրոյցի մէջ պարզ կերպով երկու խաւ է երեւում՝ հայկական եւ արաբական: Արաբ փոխ առնելով հայկական զրոյցը (հաւանաբար բանաւոր ճանապարհով), նրա վրայ աւելացնում է նոր նիւթեր եւ այսպիսով ստացւում է մի հայ-արաբական խառն զրոյց, որի հիմքը հայկական է, բայց ժամանակի ընթացքում արաբական գունաւորում է ստացել:

Արաբ մատենագրութեան էջերում մենք գտնում ենք նման զրոյցների մի ամբողջ շարք (Հայերի ծագման (21), Արայի եւ Շամիրամի (22), Կարնոյ քաղաքի (23) եւ Մասնայ ծռերի մասին), որոնց մէջ նոյն ձեւով հայկական նիւթի վրայ աւելացել է արաբականը, տալով նոր՝ հայ-արաբական խառն զրոյցներ: Այս բոլոր զրոյցները հայ-արաբական մատենագրական հարուստ առնչութիւնների շատ հետաքրքրական նմոյշներից են:

THE ARAB FOLKTALE ON MOUNT MASSIS

A. DER-GHEVONTIAN

Mount Massis of the Armenian plateau for centuries has been subject of many folktales. The author of this study represents one of these, mentioned by Arab authors, which has been derived from the incorporation of Armenian and Arab folktales, and which has been related with the folktale of river Araxes. The folktale of Massis — in Arabic Al-Hariss — is found in the geographical and historiographical works of Istakhri (10th c.), Ibn-Hauqal (10th c.), Muqqadassi (10th c.), and Jaqut (13th c.).

21) Ա. Տէր Դեմոքեան, Հայերի ծագման զրոյցի արաբական տարբերակը, Բանբեր երեսմի Համալսարանի, 1971, քիւ 1:

22) Նոյմի, Արա եւ Շամիրամ առասպելի արձագանքը արաբ պատմիչ Մասուտու մօտ, Պատմա-քաղաքական Հանդէս, 1965, քիւ 4:

23) Ա. Տէր Դեմոքեան, Կարիւ-Թէղուպոլիսը առանձնաբեր եւ պատմական մէջ, Լրաբեր Հասարակական Գիտութիւնների, 1971, քիւ 3: